

УДК 331.556

Манов Михайло Аркадійович
кандидат економічних наук,
Київський університет культури,
Київ, Україна,
michaelmanov1@gmail.com

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ

У статті наведено результати дослідження впливу трудової міграції на соціально-економічний розвиток України. Мета дослідження полягає у визначенні можливостей та загроз, пов'язаних із трудовою міграцією, та формулюванні механізмів, що сприятимуть інтеграції вітчизняного ринку праці з ринком праці ЄС. Дослідження проводилося шляхом опрацювання законодавства України, міжнародних конвенцій інших нормативних актів, наукових публікацій з питань трудових відносин і міграції, даних державної статистики. Головні результати і висновки. У результаті дослідження визначені причини, що обумовлюють активізацію трудової міграції, основні сфери зайнятості українців за кордоном. Дослідження показало, що головною причиною трудової міграції є брак робочих місць, низький рівень оплати праці. Проаналізовані поширені ризики порушення трудових і соціальних прав трудових мігрантів, такі як неофіційне працевлаштування, дискримінація в оплаті праці тощо. Визначені можливості та загрози, що відкриває трудова міграція для мігрантів і суспільства. Для людини робота за кордоном дозволяє, крім покращення фінансового стану, отримати нові знання, професійні навички досвід і, таким чином, підвищити власну вартість на ринку праці. Запропоновано механізм захисту трудових і соціальних прав українців, що працюють за кордоном. Мінімізації можливих негативних наслідків трудової міграції для суспільства сприятиме подальше зростання рівня оплати праці, розвиток малого і середнього бізнесу, покращення якості професійної підготовки. Реалізація запропонованих у статті механізмів сприятиме інтеграції українського ринку праці з єдиним ринком праці ЄС, що дозволить громадянам України однаково успішно реалізовувати свої професійні і кар'єрні амбіції як у власній країні, так і за кордоном.

Ключові слова: трудова міграція, ринок праці, заробітна плата, трудова дискримінація, конкурентна перевага.

Manov Mykhailo, Candidate of Economics, Kyiv University of Culture, Kyiv, Ukraine

Labor migration as a labor market transformer

The article presents the study results of the labor migration impact on the social and economic development of Ukraine. The purpose of the study is to identify

the opportunities and threats associated with labor migration and to formulate mechanisms that will facilitate the integration of the domestic labor market into the EU labor market. The study was conducted through the processing of the Ukrainian legislation, as well as international conventions of other normative acts, scientific publications on labor relations and migration, data of state statistics. As a result of the study, the reasons for the intensification of labor migration, the main areas of employment of the Ukrainians abroad are determined. The research showed that the main reason for labor migration is the lack of jobs and low wages. The common risks of migrant workers labor and social rights violation, such as informal employment, discrimination in wages, etc. are analyzed. The research identified opportunities and threats for migrants and society caused by the labor migration. More over, working abroad allows an individual not only to improve the financial position, but also to get new knowledge and obtain professional skills, thus, increasing his own value in the labor market. The labor and social rights protection mechanism of the Ukrainians working abroad is offered. Further wage level increase, the development of small and medium-sized businesses, and the vocational training quality improvement will contribute to minimizing the possible negative consequences of labor migration for the society. The implementation of the mechanisms proposed in the article will contribute to the integration of the Ukrainian labor market into the EU's single labor market, allowing Ukrainian citizens to equal successfully realization of their professional and career ambitions both in their own country and abroad.

Key words: labor migration, labor market, wages, labor discrimination, competitive advantage.

Манов Михаил Аркадьевич, кандидат экономических наук, Киевский университет культуры, Киев, Украина

Трудовая миграция как фактор трансформации рынка труда

В статье приводятся результаты исследования влияния трудовой миграции на социально-экономическое развитие Украины. Цель исследования заключается в определении возможностей и угроз, обусловленных трудовой миграцией и формулировании механизмов, которые будут способствовать интеграции украинского рынка труда в европейский. Исследование проводилось путем изучения законодательства Украины, международных конвенций и других нормативных актов, научных публикаций по проблематике трудовых отношений и миграции, данных государственной статистики. Основные результаты и выводы. В результате исследования определены причины, обуславливающие трудовую миграцию, основные сферы занятости украинцев за границей. Исследование показало, что главной причиной трудовой миграции является дефицит рабочих мест, низкий уровень оплаты труда. Проанализированы распространенные риски нарушения трудовых и социальных прав трудовых мигрантов, такие как неофициальное трудоустройство, дискриминация в оплате

труда и т. д. Определены возможности и угрозы трудовой миграции для мигрантов и общества. Человеку работа за границей позволяет, кроме улучшения финансового положения, получить новые знания, профессиональные умения и опыт и, таким образом, повысить собственную стоимость на рынке труда. Предложен механизм защиты трудовых и социальных прав украинцев, работающих за границей. Минимизации возможных негативных последствий трудовой миграции будет способствовать дальнейшее повышение уровня оплаты труда, развитие малого и среднего бизнеса, улучшение качества профессиональной подготовки. Реализация предложенных в статье механизмов будет способствовать интеграции украинского рынка труда с единым рынком труда ЕС, что позволит гражданам Украины одинаково успешно реализовывать свои профессиональные и карьерные амбиции как в своей стране, так и за границей.

Ключевые слова: трудовая миграция, рынок труда, заработная плата, трудовая дискриминация, конкурентное преимущество.

Вступ. Складна соціально-економічна ситуація обумовлює активізацію трудової міграції громадян України. Водночас поглиблення процесу євроінтеграції сприяє відкриттю ринків праці ряду держав-членів ЄС для українців. Трудова міграція відкриває нові можливості і водночас несе загрози соціально-економічному розвитку держави і суспільства. Результати їх аналізу наведені в статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблема, висвітлена у статті є предметом досліджень багатьох вчених, зокрема економістів, соціологів, демографів. Найбільше значення мають дослідження Е. Лібанової [3], В. Онікієнко [4], Ю. Карягіна [2] та ін., які розкривають сутність проблемних питань та пропонують шляхи їх вирішення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Динамічність і складність політичних і соціально-економічних процесів в Україні та світі, їх багатоаспектний вплив на трудову міграцію потребують продовження наукових досліджень, присвячених пошуку засобів мінімізації ризиків, пов'язаних із трудовою міграцією і механізмів, спрямованих на використання можливостей.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у вивченні чинників, що сприяють трудовій міграції, її впливу на соціально-економічний розвиток держави, визначенні механізмів інтеграції вітчизняного ринку праці в європейський.

Виклад основного матеріалу. Взагалі людям притаманна схильність до пізнання навколишнього світу, пошуку кращих умов для життя. Власне мабуть це і спонукало наших пращурів мігрувати світом і колонізувати усі континенти

(крім Антарктиди). Міграційні процеси відбуваються протягом всієї історії людства. У даному дослідженні розглядаються соціально-економічні аспекти трудової міграції, тобто переміщення працездатних осіб за кордон з метою працевлаштування на певний термін.

Згідно з приблизними експертними оцінками у даний час за кордоном працюють понад 5 млн. українців. Традиційно, ще з часів СРСР, багато українців працює в Російській Федерації. Протягом останніх років потоки трудової міграції українців змінилися на користь країн Євросоюзу. Так, тільки у Польщі нині працює близько 1,5 млн. українців.

Досить специфічною є освітньо-кваліфікаційна структура трудової міграції. Лише незначна частина мігрантів з України складається з кваліфікованих спеціалістів з вищою освітою – науковців, інженерів, лікарів, програмістів. За даними дослідження переважна більшість українських заробітчан працевлаштовується за кордоном на посади, що вимагають низько кваліфікованої фізичної праці у таких галузях як:

- будівництво – робочі професії (плиточники, муляри, сантехніки, електромонтажники, підсобні робочі тощо);
- харчова промисловість – робочі професії (технологічні процеси, мийка, фасування тощо);
- робота на дому – прибирання, догляд за хворими людьми тощо;
- сільське господарство – польові роботи, збирання врожаю тощо;
- індустрія гостинності – кухарі, офіціанти, мийники посуду, покоївки, екскурсоводи для україномовних та російськомовних туристів тощо.

Українські трудові мігранти часто стикаються з випадками дискримінації, порушення трудових і соціальних прав, зокрема:

– потрапляння у трудове «рабство». Як правило такі випадки мають місце, коли недобросовісні посередники та (або) роботодавці запрошують українців без належного дозволу на роботу. У таких працівників можуть відібрати документи після перетину кордону. Часто людей розміщують у непридатних для проживання умовах, змушують важко працювати за мізерну заробітну плату. Не маючи документів, люди не можуть себе захистити;

– неофіційне працевлаштування. Має місце коли недобросовісні роботодавці протизаконно заощаджують на сплаті податків, соціальному страхуванні українських працівників. У результаті трудові мігранти позбавлені соціального захисту, у будь-який час можуть втратити роботу. При неофіційному працевлаштуванні трудові мігранти не мають законних можливостей щодо захисту своїх прав;

– дискримінація щодо оплати та умов праці. Доволі поширеною є практика виплати українцям меншої заробітної плати ніж їхнім колегам – громадянам відповідної країни за аналогічну роботу. Також умови праці

трудомих мігрантів гірші. Найчастіше такі випадки трапляються у невеликих приватних підприємствах;

– порушення соціальних прав. Українці як правило мають менший соціальний «пакет» порівняно з їхніми колегами – громадянами країни. Це стосується, наприклад, оплати роботодавцями медичного страхування, відпусток тощо.

Зазначимо, що рівність трудових і соціальних прав громадян та трудових мігрантів захищена міжнародним правом, зокрема директивами ЄС, конвенцією Міжнародної організації праці, міждержавними угодами, національним законодавством більшості країн.

Незважаючи на ризики порушення трудових і соціальних прав велика кількість громадян України, особливо молоді, прагнуть працевлаштуватися за кордоном, переважно в країнах ЄС. У зв'язку з цим виникають питання: що спонукає українців до роботи за кордоном і наскільки країни ЄС зацікавлені приймати заробітчани з України?

На нашу думку, головним внутрішнім чинником активізації трудової міграції протягом 2014–2017 рр. є складна політична та соціально-економічна ситуація в державі, наслідком чого є високий рівень безробіття, особливо серед молоді, погіршення рівня життя широких верств населення. Так, за даними Державної служби статистики України порівняно з 2013 р. відбулося значне зменшення реальної заробітної плати у народному господарстві [4] (рис. 1).

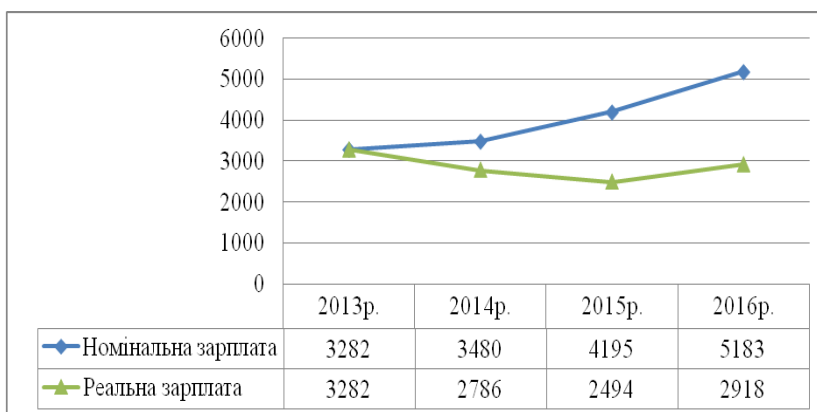

Рис. 1. Номінальна і реальна середньомісячна заробітна плата у народному господарстві України за 2013–2016 рр. (грн.)

З наведеного графіка бачимо, що високий рівень інфляції, який за даними Держстату України становив у 2014 р. 24,9 %, у 2015 р. – 43,3 %, у 2016–2017 рр. відповідно – 12,4 % та 13,7 % [4], «з’їдає» зростання номінальної заробітної плати.

Поставимо питання наскільки готові країни Євросоюзу приймати українських трудових мігрантів, чи зацікавлені в цьому політичні кола, бізнес, громадськість? Адже в даний час питання прийому біженців, зокрема з Сирії, Лівії, викликає гостру дискусію в країнах Євросоюзу.

Безумовно провідні країни ЄС відчують потребу у додатковій робочій силі. Так, економічний підйом ФРН починаючи з 1950-х рр. значною мірою був пов'язаний із залученням трудових мігрантів з Італії (1950-ті рр.), колишньої Югославії (1960-ті рр.), Туреччини (починаючи з 1970-х рр.). Аналогічна політика застосовувалася Великою Британією та Францією, які приймали трудових мігрантів і надавали громадянство мешканцям колишніх колоній. Сьогодні брак трудових ресурсів відчуває Польща.

Взагалі протягом останніх десятиліть у країнах Євросоюзу проводиться політика мультикультурності, спрямована на адаптацію і соціально-економічну інтеграцію мігрантів. Порівняно з трудовими мігрантами з країн Азії та Африки українці мають у цілому кращу освіту, культурно і ментально близькі народам Європи. Практика свідчить, що українці швидко опановують мову країни перебування, добре адаптуються до умов праці, активно включаються у соціум. Тому, на нашу думку, в Євросоюзі не повинно існувати суттєвих заперечень проти залучення української робочої сили. Звичайно, потрібно враховувати, що помітна частина населення країн Євросоюзу апріорі негативно ставиться до трудових мігрантів, вбачаючи в них конкурентів на ринку праці, джерело соціальної напруги в суспільстві.

Що стосується ставлення бізнесу, то, наприклад, власники готелів і ресторанів охоче приймають на роботу молодих українців, вбачаючи у цьому можливість отримання наступних конкурентних переваг:

- достатньо кваліфікована робоча сила. Більшість мають фахову освіту кваліфікованих працівників (кухарів, кондитерів, барменів, офіціантів) і вище, певний досвід роботи в готельно-ресторанному бізнесі;

- невибагливість до умов праці. Українці дорожать робочим місцем і не зважають на важкі умови праці, надурочну роботу, обмеження вихідних днів тощо;

- економія витрат на утримання робочої сили. Працедавці часто виплачують українцям меншу заробітну плату, ніж громадянам власної країни за однакову роботу, заощаджують на додаткових виплатах, медичному та соціальному страхуванні тощо;

- працівники зі знанням української та російської мов корисні при обслуговуванні гостей з країн колишнього СРСР.

Звичайно, наведені конкурентні переваги при використанні праці українських трудових мігрантів є актуальними не лише для підприємств індустрії гостинності, а й для ін. галузей.

Трудова міграція може відкривати нові можливості і водночас нести загрози як безпосередньо мігрантам, так і суспільству (державі). Так, працевлаштування за кордоном відкриває перед українцями такі можливості:

- покращити рівень життя за рахунок вищої оплати праці за кордоном;
- підвищити кваліфікаційний рівень, отримати новий професійний досвід і навички;
- оволодіння іноземною мовою (мовами);
- у кінцевому підсумку – збільшення власної вартості на ринку праці, можливостей кар'єрного росту як за кордоном, так і в Україні.

Водночас заробітчани приймають на себе ризики, пов'язані з тривалим перебуванням окремо від родини, в іншому культурному і мовному середовищі, можливим порушенням їхніх трудових і соціальних прав з боку іноземних роботодавців тощо.

У короткостроковій перспективі трудова міграція сприяє пом'якшенню негативних наслідків нинішньої соціально-економічної кризи за рахунок зменшення рівня безробіття, фінансового навантаження на соціальні фонди, покращенню платіжного балансу держави за рахунок переведення частини заробленої заробітчанами іноземної валюти в Україну. Але при цьому вже відчуваються негативні наслідки трудової міграції, зокрема вилучення з вітчизняного ринку праці частини кваліфікованих, найбільш мотивованих кадрів. На нашу думку, найбільша користь від працевлаштування за кордоном буде відчутна, коли більшість трудових мігрантів повернеться до України з новими знаннями і вміннями. Звичайно якась частина українців отримає іноземне громадянство і вже не повернеться. Наскільки великою буде ця частка залежить від ефективності реформ і внутрішньої політичної та соціально-економічної ситуації в Україні.

Взагалі трудову міграцію українців до країн ЄС, на нашу думку, можна розглядати як етап на шляху інтеграції вітчизняного та європейського ринків праці. Досвід країн Східної Європи свідчить, що після вступу до ЄС значна кількість їх громадян користується можливостями вільного працевлаштування в межах Євросоюзу. Наприклад, у Польщі масова трудова міграція до Німеччини та ін. країн Західної Європи сприяла загальному зростанню вартості праці, особливо кваліфікованої, що зробило польський ринок привабливим для іноземців, зокрема українців.

Звичайно, трудову міграцію недоцільно і непотрібно будь-яким чином адміністративно обмежувати. У той же час, було б корисним запровадження механізмів, спрямованих на використання можливостей та мінімізацію загроз, пов'язаних із трудовою міграцією. Зазначені механізми мають бути спрямованими, по-перше, на покращення умов праці і життя українських заробітчан за кордоном, а по-друге – розвитку вітчизняного ринку праці, що сприятиме скороченню трудової міграції.

На нашу думку, механізм захисту трудових і соціальних прав українців, що працюють за кордоном може складатися з 3-х рівнів:

1. Підтримка трудових мігрантів з боку держави за напрямками:

– підписання та ратифікація міжнародних конвенцій та угод з питань регулювання трудової міграції;

– укладання та ратифікація міждержавних угод щодо тимчасового працевлаштування українських громадян. Наприклад, у 2016 р. укладена Угода про тимчасове працевлаштування українських будівельників в Ізраїлі, яка передбачає надання трудовим мігрантам захисту їхніх прав на рівні з громадянами країни;

– надання консульськими установами України правової, консультативної та іншої допомоги трудовим мігрантам.

2. Підтримка трудових мігрантів громадськими організаціями. Насамперед роль громадських організацій вбачаємо у інформуванні майбутніх мігрантів щодо особливостей праці і життя у відповідних країнах, наданні консультацій стосовно укладанні трудових контрактів, налагодженні співпраці з іноземними громадськими організаціями та профспілками.

3. Самоорганізація мігрантів у профспілкові організації, створені за законодавством країн перебування. Як відомо, профспілковий рух є найбільш дієвим і ефективним захисником прав трудящих. Самоорганізація українських трудових мігрантів у профспілкову організацію вже на порядку денному. Так, у 2016 р. заснована Міжгалузева профспілка українських працівників у Польщі, Головою якої був обраний професор Ю. Карягін. Вступ українських працівників до первинних організацій профспілки дозволяє поширити на них існуючі у Польщі механізми захисту трудових і соціальних прав.

Реалізація запропонованого механізму матиме позитивні наслідки для трудових мігрантів, а саме:

– мінімізація ризиків порушення трудових і соціальних прав з боку недобросовісних роботодавців;

– підвищення рівня оплати праці, покращення умов праці;

– сприяння гармонізації відносин з колегами по роботі;

– сприяння покращенню суспільного ставлення до українських трудових мігрантів як таких, що чесно конкурують, а не вдаються до демпінгу на ринку праці, добросовісно сплачують податки, дотримуються законодавства країни перебування.

Розвиток вітчизняного ринку праці, зокрема створення нових робочих місць, зростання рівня оплати праці, безпосередньо залежить від успішності реформ в Україні. У контексті впливу на трудову міграцію, вбачаємо позитивний вплив таких заходів:

– збільшення мінімального розміру оплати праці. Зростання мінімальної заробітної плати до 3 200 грн. на місяць з січня 2017 р. та її подальше

підвищення сприяло загальному росту заробітної плати. Так, за даними Держстату, якщо середня заробітна плата в народному господарстві в січні 2017 р. становила 6 008 грн., то у листопаді – вже 7 479 грн. [1], тобто за 11 місяців номінальна зарплата зросла на 24,5%. По мірі наближення рівня оплати праці в Україні до показників країн Східної Європи можна очікувати зменшення обсягів трудової міграції;

– розвиток малого і середнього бізнесу як результат покращення інвестиційного клімату, обмеження адміністративного і податкового тиску на підприємців. Можна очікувати, що за наявності відповідних умов частина трудових мігрантів інвестуватимуть зароблені за кордоном кошти у створення власного бізнесу в Україні;

– підвищення якості освіти, навчання та підвищення кваліфікації працівників. Висока кваліфікація, володіння актуальними теоретичними знаннями та практичними навичками, знання іноземних мов значно підвищують цінність працівника для роботодавця.

Висновки. Сьогодні працевлаштування українців за кордоном стало масовим явищем. Об'єктивні життєві обставини спонукають мільйони наших співвітчизників, в першу чергу молодь, шукати роботу за кордоном, переважно в країнах – членах ЄС. Більшість українців за кордоном працевлаштовується за робочими спеціальностями у будівництві, харчовій промисловості, сільському господарстві, домашніх роботах (прибирання, догляд за літніми людьми тощо) та індустрії гостинності.

Взагалі трудова міграція має як позитивні, так і негативні наслідки. Так, позитивними наслідками для держави є зменшення рівня безробіття, зростання валютних надходжень, а у більш віддаленій перспективі (після повернення трудових мігрантів) – зростання рівня кваліфікації та фахових знань працівників, продуктивності праці в народному господарстві. Водночас негативними наслідками є вилучення з ринку праці амбітних, кваліфікованих працівників, отримання частиною трудових мігрантів іноземного громадянства.

Людина очікує від роботи за кордоном покращення матеріального стану, отримання нових знань і професійних навичок, оволодіння іноземною мовою. Це сприятиме зростанню його вартості на ринку праці. На жаль, багато українців за кордоном стикаються з дискримінацією, порушенням їхніх трудових і соціальних прав. Ризики, насамперед, пов'язані із діями недобросовісних роботодавців та посередників, які неофіційно працевлаштовують українців, що часто призводить до надмірної експлуатації, дискримінації при оплаті праці, неналежних умов праці та побуту тощо.

На часі запровадження механізмів, які мають сприяти використанню можливостей та мінімізації загроз, пов'язаних із трудовою міграцією. Зокрема, пропонується запровадити механізм захисту трудових і соціальних прав українців, які працюють за кордоном. Запропонований механізм включає участь

держави, що полягає у застосуванні міждержавних угод, щодо тимчасового працевлаштування українських громадян, громадських організацій та самоорганізацію трудових мігрантів. Позитивний вплив на трудову міграцію і трудові відносини в цілому матиме наближення рівня заробітної плати в народному господарстві до середньоєвропейського, розвиток малого і середнього бізнесу.

Реалізація запропонованих механізмів сприятиме інтеграції українського ринку праці з єдиним ринком праці ЄС, що дозволить громадянам України однаково успішно реалізовувати свої професійні і кар'єрні амбіції як у власній країні, так і за кордоном.

Список використаних джерел:

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua. – Назва з екрану. – Дата звернення 17.01.2018.
2. Карягін Ю. О. Українське суспільство: сучасність і політичні цінності : монографія / Ю. О. Карягін. – Київ : КНУКіМ, 2016. – 228 с.
3. Лібанова Е. М. Соціальні проблеми модернізації української економіки / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – 2012. – № 1. – С. 5–22.
4. Онікієнко В. В. Ринок праці та соціальний захист населення України: ретроаналіз, проблеми, шляхи вирішення : [наук.-аналіт. монографія] / В. В. Онікієнко // Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України. – Київ, 2013. – 456 с.

References:

1. State Statistics Service of Ukraine. [online] Available at : www.ukrstat.gov.ua. [Accessed 17 January 2018]. Title from the screen.
2. Karyagin, Y.O. (2016) *Ukrainian society: modernity and political values : Monography*. Kyiv : Kyiv National University of Culture and Arts.
3. Libanova, E.M. (2012) Social problems of modernization of the Ukrainian economy. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika [Demography and Social Economy]*, no. 1, pp. 5–22.
4. Onikienko, V.V. (2013) *Labor market and social protection of Ukraine's population: retrospective analysis, problems, solutions. Scientific-analytical Monography*. Kyiv : M. V. Ptukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine.